Historicity Research Journal
Volume 2 | Issue 2 | Oct 2015
ISSN:- 2393-8900

Research Article

सोलापूर जिल्ह्यातील मांग समाजातील स्त्रियांची स्थिती

बिभीषण अर्जून रणदिवे

शिक्षण विस्तार अधिकारी, पंचायत समिती, पंढरपूर जि.सोलापूर.

सांराश :

प्रस्तुत प्रकरणात मांग समाजाच्या स्त्रियांचा अभ्यास केलेला आहे. यामध्ये मांग समाजातील स्त्रियांचे सामाजिक, आर्थिक, कौटुंबिक, सांस्कृतिक, व्यावसायिक, राजकीय स्थितीचा अभ्यास केलेला आहे. सदर अभ्यास करताना मांग स्त्रियांची मुलाखत घेऊन माहिती घेण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

प्रस्तावना

भारतामध्ये जातीव्यवस्था मोठ्याा प्रमाणात मूळ धरल्याचे दिसून येते. या जातीच्या उतरंडीमध्ये असपृश्य म्हणून गणल्या गेलेल्या मांग जातीमध्ये स्त्रियांचे स्थान दुय्यम गणले जाते. त्यामुळेया स्त्रियांना सामाजिक, आर्थिक, कौटुंबिक, सांस्कृतिक, व्यावसायिक, राजकीय या सर्वच क्षेत्रात स्वातंत्र्य दिलेले नाही असे दिसून येते. सदरचा अभ्यास करताना मांग समाजातील स्त्रिया या खूपच दबकून माहिती देण्याचा प्रयत्न करत असल्याचे संशोधकाच्या लक्षात आलेले आहे. काही स्त्रिया या प्रश्नाची उत्तरे देण्याचे टाळत होत्या तर काही महत्त्वाच्या प्रश्नांना बगल देण्याचा प्रयत्न करत होत्या.

प्रस्तुत संशोधनात ग्रामीण आणि शहरी या दोन्ही भागातील स्त्रियांचा अभ्यास केलेला आहे. तसेच विभक्त आणि एकत्रित कुटूंबांचा देखील अभ्यास केलेला आहे. शहरी भागातील सुशिक्षित मांग स्त्रिया व अशिक्षित मांग स्त्रिया या झोपडपट्टी भागातच रहात असल्याचे दिसून आले. या स्त्रिया नेहमी पाणी, वीज यासारख्या दैनंदन गरजेच्या बाबतीत झगडत असल्याचे दिसून आले.

सांगोला तालुक्यातील बराच भाग हा दुष्काळी म्हणून ओळखला जातो. या भागातील स्त्रियांचे शिक्षणाचे प्रमाण खूप कमी असल्याचे दिसून आले. ग्रामीण भागातील स्त्रिया या शेतामध्ये मजूरी करणाऱ्या, साखर कारखान्यात तसेच इतर कारखान्यात काम करत असल्याचे दिसून आले. मांग पुरुष पत्ते खेळत असलेले, झोलेले, दारु पित असलेले दिसून आले. परंतु त्यांच्या कुटूंबातील स्त्रिया या मात्र काम करत असल्याचे दिसून आले. स्त्रियांना कोणत्याही प्रकारच्या निर्णय प्रक्रियेत सामील करुन घेत नसल्याचे प्रकर्षाने दिसून आले. पुरुषांना मात्र या गोष्टी माहित असूनही त्यांनी स्त्रियांना यापासून वंचित ठेवल्याचे दिसून आलेले आहे.

हिंदू परंपरेतील मांग स्त्रिया

कोणत्याही समाजातील सांस्कृतिक परंपरा, सामाजिक प्रथा यांचा परिणाम त्या समाजातील स्त्रियांच्या आयुष्यावर होत असल्याचे दिसून येते. त्यामुळे त्यांच्या परंपरा, प्रथा, रुढी, सामाजिक चालीरिती समजून घेणे आवश्यक असते. हिंदू धर्मातील अनेक जातींमध्ये स्त्रियांना समाजात दुय्यम स्थान दिल्याचे दिसून येते. परंतु मांग स्त्रिया याला अपवाद आहेत.

प्राचीन काळापासून मांगाकडे शुभशकुन म्हणून पाहिल्यामुळे मांग पुरुषाकडे पाहण्याचा जोदृष्टीकोन होता

त्याही पेक्षा अेधक मांगल्यपूर्ण पद्धतीने मांग स्त्री कडे पाहिले जात असे. त्यामुळे शुभकार्यासाठी जाताना मातंगणीचे दर्शन होणे किंवा मातंगणीने पाण्याने भरलेला कलश घेऊन आडवे जाणे, दाई म्हणून काम करणे, मांगणीला-मातंगणीला स्थान असते. यातून एखाद्या वाड्याचे, किल्ल्याचे काम पूर्ण होत नसेल तर मातंगणीला, त्यातल्यात्यात गरोदर मातंगणीला जिवंतपणी गाडल्याची उदाहरणे समाजात सापडतात उदा. कुरुलची केचुबाई (जि. सोलापूर).

मांगणीचे जीवन उद्धस्त झाले. त्यातून देवदासी, तमाशात नाचणारी स्त्री, मुरळी, बंबाबाईची भक्त अशी हलक्या दर्जाची भूमिका मांग स्त्रीला करावी लागली.

देशाच्या स्वातंत्र्यापूर्वी क्रांतीपिता लहुजी वस्ताद यांची मुलगी मुक्ता साळवी ही म. फुल्यांच्या शाळेत शिकल्याचा पुरावा सोडतो. त्यानंतर बाहुदा कोणतीही मांग स्त्री शाळा शिकल्याचे व कुठेही राजकारणात कार्यरत असल्याचे दिसून येत नाही. स्वातंत्र्यानंतर मात्र तमाशा क्षेत्रात विठाबाई भाऊ मांग (नारायणगावकर) ही नृतिका म्हणून प्रसिद्धीस आल्या. परंतु जीवनाच्या सायंकाळी त्यांचे खूप हाल झाले. पैशाच्या राशीवर नाचणारी तमाशा सम्राज्ञी पुढे जोगवा मागून जगू लागली. त्यांचा शेवट अत्यंत हालाखीत झाला.

स्वातंत्र्योत्तर मांग स्त्रियांची सामाजिक स्थिती

स्वातंत्र्यानंतर मांग जातीतील मुली मुलांप्रमाणेच शाळेत जाऊ लागल्या. पण शिक्षणात फारशी प्रगती करु शकल्या नाहीत. त्यांना कौटुंीक अडचणींमुळे शिक्षण घेता आले नाही. अपवाद फक्त माजी आमदार विमलाबाई बोराडे (मंगळवेढा १९८०-८५) ह्या राजकीय क्षेत्रात आमदार पदापर्यंत पोहचल्या.

मांग स्त्रिया या बाहुतांश गावामध्ये मांगवाड्यातच राहत असल्याचे दिसून आले. त्यांची घरे म्हणजे कच्च्या भिंती किंवा झोपडी नाहीतर स्वच्छतेचा अभाव असलेल्या छोट्या एक किंवा दोन खोल्या. शहरी भागामध्येकाही ठिकाणी मागासवर्गीय योजनेतून शासनाने काही घरे बांधून दिल्याचे पहावयास मिळते. घरामध्ये स्वतंत्रपणे स्नानगृह असण्याचे प्रमाण खूपच कमी प्रमाणात पहावयास मिळते. ज्या घरात त्यांचा संसार चालतो तिथेच त्यांना अंघोळ करावी लागते. नाहीतर घराबाहेर एका कोपऱ्यावर आडोसा करुन तरटी बांधलेले स्नानगृह तयार केले जाते. अशा स्नानगृहांना सांडपाण्याची निचरा व्यवस्था नसल्याचे बरेच ठिकाणी आढळून आले. हे पाणी घराच्या आजूबाजूस साचून राहिल्याने त्याचा त्यांच्या आरोग्यावर विपरीत परिणाम होत असल्याचे दिसून आले.

शहरी भागात मांग स्त्रिया काही प्रमाणात शिकलेल्या आणि सरकारी नोकरीत असलेल्या दिसून आल्या. ते मात्र पक्क्या घरात राहत असल्याचे दिसून आले. परंतु या स्त्रियांना मांग स्त्रियांच्या प्रगती विषयी फारशी आस्था नसल्याचे दिसून आले. ग्रामीण भागातील मांग स्त्रियांच्या प्रगतीसाठी, विकासासाठी कोणत्याच प्रकारची व्यवस्था अस्तित्वात नाही. मांग स्त्रियांच्या सामाजीकरणासाठी, सामजिक स्थैर्यासाठी, आर्थिक विकासासाठी कोणत्याच प्रकारची सामाजिक संस्था नाही हेच या समाजातील स्त्रियांचे दुर्दैव म्हणावे लागेल.

शहरी भागातील काही स्त्रिया या वेगवेगळया कार्यामध्ये गुंतलेल्या दिसतात. शहरी भागातील ज्या स्त्रिया झाडू मारण्याचे काम करतात त्यांना डह.आंबेडकरांच्या सामाजिक कार्याची थोडीफार माहिती आहे. याचे कारण म्हणजे त्यांच्या कार्यालयामध्ये, संस्थेमध्ये काही कामगार नेत्यांकडून बुद्ध जयंती, आंबेडकर जयंती साजरी केली जाते.

मांग स्त्रियांची वैचापरक स्थिती

१९७०-१९८० मध्ये भूमीहीनांना जमिनीचे वाटप करण्यात आल्याचे खूपच कमी मांग स्त्रियांना माहित आहे. त्यांच्या कुटूंबातील कोणीच या बाबत सरकार दरबारी पाठपुरावा करुन, कागदपत्रे गोळा करुन जमीन मिळविण्यासाठीचे प्रयत्न केल्याचे दिसून आले नाही. ज्या थोड्या फार लोकांना जमीन मिळालेली आहे ती जमीन ही त्यांना कसण्यासाठी दिलेली आहे. त्यामुळे त्यांना ती विकता येत नाही. पण या जमिनीचा उपयोग समाजातील उच्चवर्गीय लोकांकडून व्यावसायिक कारणांसाठी, गोदामासाठी वापरत असल्याचे दिसून येते. (उदा. शेजबाभूळगांव, मु.पो.ब्रम्हपुरी, ता. मंगळवेढा येथील समस्त मातंग समाजासाठी सरकारने दिलेली १२५ एकर जमीन)

मांग समाजातील लोकांना दिवसाकाठी एकवेळच्या जेवणाचेहाल होत असल्याचे संशोधकाला त्याच्या निरीक्षणातून दिसून आले. मांग समाजातील पन्नाशीच्या पुढचे पुरुष कोणत्याही प्रकारचे काम करीत नसल्यामुळे घर चालविण्याची सर्व जबाबदारी ही मांग स्त्रियांवर पडते. भारत सरकारने दारिद्रय रेषेखालील लोकांना स्वस्त दरात गहू, तांदूळ, रहकेल देण्याची योजना केलेली आहे. परंतु मांग समाजातील बहुतांश लोकांकडे दारिद्रय रेषेखालील रेशनकार्ड नाही. मांग स्त्रियांशी चर्चा करताना असे लक्षात आले की, अशाप्रकारचेकार्ड तयार करुन देण्यासाठी स्थानिक लोकांकडून मोठ्या प्रमाणात पैशाची मागणी केली जाते. विविध सरकारी योजनांमध्ये मांग

लोकांची नावे टाकण्यासाठी मोठ्याा प्रमाणात पैशाची मागणी केली जाते. हे लोक अशिक्षित असल्याने ते कोठेही दाद मागू शकत नाहीत. मांग समाजाला नेहमीच उच्चवर्णीय लोकांकडून तुच्छ लेखले जाते. पुरुष व्यसनाधीन, आळशी, दिवस पत्ते खेळण्यामध्ये दंग, परिणामी स्त्रियांना मोलमजूरी करुन प्रपंच चालवावा लागतो.

मांग स्त्रियांमधील अंधश्रद्धा

मांग जातीतील स्त्रियांना धर्म, जातीच्या नावाखाली देवदासी प्रथेमध्ये टाकले जाते. सध्याच्या विज्ञान युगातही ही प्रथा अजूनही मांग समाजामध्ये पहावयास मिळते. याला मांग समाजातील अंधश्रद्धा हेही एक कारण आहे. पुरुषांच्या मानसिकते पुढे या समाजातील स्त्रियांना आयुष्याचा, जीवनातील स्वातंत्र्याचा त्याग करावा लागत आहे.

जेजुरीचा खंडोबा हे त्याचे एक चालते बोलते उदाहरण आहे. तिथे मांग समाजातील मुलींना देवापुढे मुरळी म्हणून वाहिले जाते. वाघ्या म्हणून मुलांना वाहिले जाते. पश्चिम महाराष्ट्र हा पुढारलेला भाग म्हणून ओळखला जातो. परंतु याच भागात ही प्रथा अजूनही मूळ धरुन आहे. अंधश्रद्धा निर्मुलन कायद्यासारखे कोणत्याही प्रकारचे कायदेकानून, नियम या प्रथेला अजूनही रोखू शकलेले नाहीत. पंढरपूरमध्ये संशोधकाला अशा प्रकारच्या वाघ्या-मुरळीचे लोक मोठ्याा प्रमाणात दिसून आले. हे लोक उच्चवर्णीय लोकांच्या घरी लग्नकार्य, बारसे अशाप्रकारच्या शुभकार्यामध्ये जागरण-गोंधळ घालतात. (अर्जुनसोंड ता. मोहोळ येथील मनोहर जाधव व मुरलीधर जाधव (वाघ्या-मुरळी) त्यांच्या समवेत असणाऱ्या मुरळया ह्या मांग जातीतील आहेत.)

राजकीय पुढाऱ्यांच्या मते, २००८ मध्ये महाराष्ट्र सरकारने वाघ्या मुरळी यांच्या विकासासाठी ६५ लाख रुपये मंजूर केलेले होते. परंतु याचा फायदा यांच्यापर्यंत पोहचल्याचे दिसून येत नाही. अशा प्रकारे भारतीय समाज हा परंपरा आणि आधुनिकतेच्या गर्तेत सापडल्याचे आढळून येते. म्हणूनच मांग स्त्रिया आजही समाजामध्ये उपेक्षित जीवन जगत असल्याचे दिसून येत आहे.

मांग समाजातील शिक्षित लोक आंबेडकर जयंती आणि आण्णाभाऊ साठे जयंती मोठ्याा उत्साहाने साजरी करत असल्याचे दिसून येते. परंतु मांग समाजातील खूप कमी स्त्रियांना यांच्या सामाजिक कार्याची माहिती आहे.

अशाप्रकारे पहिल्यांदा मांग, अस्पृश्य व दलित जात त्यात मांगाची स्त्री ही दलितांची दलित व उपेक्षितांची उपेक्षित म्हणून खूपच दुर्लेक्षित राहिली. स्वातंत्र्यापूर्वी व स्वातंत्र्यानंतरही बालविवाहांमूळे बालवयातच चूल आणि मूल एवढंच मर्यादित क्षेत्र स्त्रिच्या वाट्याला आले. महात्मा फुले यांनी सांगितलेला शिक्षणाचा महामंत्र मांग समाजाने कधी ऐकलाच नाही किंवा दुर्लक्षित केला. महात्मा फुले यांनी सांगितले होते की, एक स्त्री शिक्षित झाली तर ती सर्व कुटूंबाला शिकवू शकते. पण मांग समाजात नेमके उलटे झाले. मांग समाजातील स्त्री शिक्षणापासून खूप दूर राहिली.

अज्ञानी आणि अशिक्षित असल्याने मांग स्त्री देवभोळी, दैववादी बानली. तिला आधुनिक सुधारणा समजल्या नाहीत. त्यामुळे स्त्री शिकली नाही म्हणून तिच्या कुटूंबाला योग्य दिशा मिळाली नाही. संपूर्ण समाज शैक्षणिक दृष्ट्याा अंध बनला. परिणामी आधुनिक भारताच्या औद्योगिक, शैक्षणिक, सामाजिक प्रगतीत मांग समाज मागे राहिला.

मांग स्त्रियांचे अर्थार्जन

साधारणतः साठ ते सत्तरच्या दशकात मांग समाजाच्या स्त्रिया अंगधुण्यासाठी रस्त्याकडेच्या लिंबाच्या झाडाच्या लिंबोळया वेचणे, दोर तयार करणे, फिरकी फिरविणे, मटण विकणे, भीक मागणे, भीक्षा मागणे, भंगार गोळा करणे, खुरपणी करणे, साफसफाई करणे, धुणी-भांडी करणे, भाजीपाला विकणे, खेड्याात पाटलाच्या घरी धान्य निवडणे, झाडलोट करणे अशी वैयक्तिक पातळीवरील कामे करावी लागत. तर पतीला वीटभट्टीवरील मजूरी कामे, ऊसतोड कामगार, खाण कामगार, जळणाचेलाकूड विकणे, गवताचा भारा विकणे अशी पडेल ती कामे करावी लागत. आजही मोहोळ तालुक्यातील पोखरापूर, सारोळे, हिवरे, पेनूर, पाटकूल, मोडनिंब तसेच माढा तालुक्यतील तुळशी, बेंबळे करमाळा तालुक्यातील कोर्टी, कंदर, जेऊर येथील मांग स्त्रिया लिंबोळया गोळा करण्याचे काम करतात. अशा या अशिक्षित स्त्रिला अंधश्रद्धेचा विळखा न पडावा तर नवल. गरीबी, अज्ञान, शिक्षणाचा अंधःकार, अस्वच्छ राहणी, निकृष्ट दर्जाचे खाणे, अपुऱ्या इच्छा यामुळे हतबल झालेली स्त्री दैवावर हवाला ठेवते. मग जवळपास असलेल्या देवाला नवस बोलणे, अंगात येणे, परडी हाती घेणे, जोगवा मागणे, मुलीला देवदासी-मुरळी म्हणून देवाला सोडणे, मुलाला मसाईचा पोतराज किंवा खंडोबाचा वाघ्या म्हणून देवाला सोडणे या सर्वप्रकारात स्त्रियांचा मोठा वाटा असतो. त्या स्वतःही अंधश्रद्धेत गुरफटलेल्या असतात आणि अशा अंधश्रद्धेतून या समाजाची खूपमोठी अधोगती झालेली दिसून येते.

अशा प्रकारे अंधश्रद्धेतून देवाला सोडलेल्या मुरळया, देवदासी ह्या उदरनिर्वाहासाठी जोगवा मागत,

नाचगाणे करुन समाजाचे मनोरंजन करायला लागल्या तर काही स्त्रिया तमाशांमधून नाचगाणे करु लागल्या.

आण्णाभाऊ साठे यांच्या साहित्याने मातंग स्त्रीला शिक्षणाची जाणीव झाली आहे. स्वातंत्र्यानंतर डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर, महात्मा फुले, क्रांतीज्योती सावित्रीबाई फुले यांच्या विचारातून प्रेरणा मिळाली आहे. आता मांग स्त्रिया शिक्षणाकडे वळू लागल्या आहेत ही थोडी सुखद घटना वाटली. तरी बहुसंख्य मांगाच्या मुली आजही शिक्षणापासून वंचित आहेत. एकंदर उपेक्षित असणाऱ्या मांग समाजाची स्त्री देखील खूपच उपेक्षित राहिली आहे.

पती व्यसनाधीन असेल तर त्या स्त्रीच्या वाट्याला खूपमोठी दैन्यावस्था येते आणि मांग समाजात बहुतांशी पुरुष हे दारु, गांजा, जुगार, मटका, गुटखा अशा व्यसनांमध्ये गुरफटलेले असल्याने आणि नशेत पती पत्नीला मारहाण करतो या भीतीने स्वतःच्या कष्टावर संसार चालवणारी आणि आपल्या पतीची उधारी भागविणारी हतबल मांग स्त्री सर्वत्र दिसते.

चावडीत किंवा तक्यात दिवसभर जुगार खेळून संध्याकाळी उधार दारु पिऊन, विड्याा फुंकणारा मांग पुरुष आपल्या पत्नीला घर-संसार चालविताना किती यातना देत असतील? आणि यामुळे त्या स्त्रीची किती मुस्कटदाबी होते? याचा विचार गंभीरपणे होणे गरजेचे आहे.

आण्णाभाऊ साठेंच्या साहित्यातील बंडखोर स्त्री

साहित्य सम्राट आण्णाभाऊ साठे यांनी इ.स. १९४८-४९ पासून कथा, कादंबरी लेखनास प्रारंभ केला. त्यानंतर त्यांचे १३ कथासंग्रह, ३५ कादंबऱ्या प्रकाशित झाल्या. तत्पुर्वी १९५० पर्यंत स्त्रीचे साहित्यातील स्थान दुय्यम होते. ती एक शोभेची बाहुली किंवा पुरुषपुरक प्रतिमा होती. तिला स्वतःचे असे वेगळे अस्तित्व नव्हते. तिचे स्थान फक्त मनोरंजनापुरतेच होते. ह.ना.आपटे, शि. केतकर, विभावरी शिरुरकर यांनी स्त्रियांना साहित्यातून मांडण्यास सुरुवात केली. परंतू ही परंपरा पुढे पुसट झाली. स्त्रीची भूमिका दुय्यमच राहिली. ती नियतीला शरण जाणारी, दुसऱ्यांच्या विचारावर चालणारी, पुरुषप्रधान संस्कृतीचाच पुरस्कार करणारी ठरली. परंतु या परंपरेला फाटा देण्याचे काम आण्णाभाऊंनी केले. त्यांनी आपल्या अनेक कथा कादंबऱ्या स्त्रीप्रधानतेला स्वतःचा शोध घेण्यासाठी वाहिल्या. स्त्रियांचा कोंडमारा करणाऱ्या प्रथा व रुढींवर प्रहार करणाऱ्या विषयांमध्येच कथाबिज शोधले. आपल्या सांस्कृतिक विश्वात स्त्रीने खूप रडून घेतले व आता ही रडत आहेच. पण एकदा का ते अश्रु सुकले की तिथे असणारा आनंदाचा अखंड झरा बाहेर यायला वेळ लागणार नाही. तिच स्त्रीची खरी ताकद आहे. आण्णांनी हे अचूक हेरले होते आणि म्हणूनच आण्णांच्या साहित्यातील स्त्री ही मनस्वी बंडखोर, व्यवस्थेविरुध्द पेटून उठणारी, नियतीला शरण आणणारी अशी तेजस्वी, ज्वालाग्राही आहे. नायक प्रधान कादंबऱ्यांमध्येही तिचे स्थान तेवढेच महत्वाचे आहे. आण्णाभाऊंना पुरुषांचा पराक्रम व स्त्रीचे शील अतिशय महत्वाचे वाटत होते. त्यामुळेच त्यांच्या नायिका चारित्र्यवान तर नायक तडफदार, शूर, पराक्रमी आहेत. या भूमीकेमागे त्यांच्या चळवळी, साम्यवादी विचारसरणी, खेड्यातील सरंजाम वृत्ती व मुंबईला ते जेथे राहिले तेथील कामगार जीवन या अनुभवांचा परिपाक आहे.

भारतीय समाजव्यवस्थेत स्त्रियांनाही अस्पृश्यांसारखेच तुच्छ ठरविले, तिचा फायदा वर्षानुवर्षे घेत राहिले. मनुने स्त्री स्वातंत्र्य अर्हती असे म्हटले व इथल्या पुरुषप्रधान समाजव्यवस्थेने मनुच्या या वाक्याचे काटेकोर पालन केले. चूल आणि मूल या पलीकडे स्त्रीचे विश्व असू शकते याची जाणच तिला येऊ दिली नाही. इंग्रजांच्या आगमनामुळे इथे शिक्षण आले. पुरुष चळवळीने स्त्री शिक्षणावर, समानतेवर भर दिला. स्त्रिया थोड्याफार प्रमाणात शिकू लागल्या. महात्मा ज्योतिबा फुले यांनी स्त्री शिक्षणाला अग्रक्रम दिला. सावित्रीबाईंनीही त्यांच्या या कार्यात स्वतःला वाहून घेतले. त्यातूनच मुक्ता साळवे, ताराबाई शिंदे यासारख्या अनेक तडफदार स्त्रिया पुढे आल्या. मुक्ता साळवेंनी आपल्या निबंधात दलितांवर होणाऱ्या अन्यायाचे विद्रोही वर्णन केले तर ताराबाई शिंदे यांनी स्त्री-पुरुष तुलना या निबंधातून पुरुषीवृत्तीला प्रत्येक पापाचे कारण मानले व स्त्री स्वातंत्र्याचा व्यापक विचार मांडला.

ज्या समाजव्यवस्थेमध्ये दलित पुरुषांनाच काही स्थान नाही. दारिद्रय, अंधःश्रध्दा, अज्ञानात तो गुरफटलेला आहे. सत्तेत तो फक्त साधन आहे. एकूणच रचनेत त्याचे मूल्य नगण्य आहे. तिथे स्त्रियांना कोणते स्थान असणार आहे? या स्त्रिया कुटूंबावर नितांत प्रेम करणाऱ्या, एकनिष्ठ, तिव्रता आहेत. त्यांना पुरुषांपासून असुरक्षितता वाटते. तसे वाटल्यास त्या बंड करुन उठणाऱ्या आहेत.

आण्णाभाऊ साठेंच्या कथा-कादंबऱ्यामधील स्त्री ही सद्विवेक बुध्दीने निर्णय घेणारी मनस्विनी आहे. ती समाजातील सर्वोच्च स्तरातील नसून बंदिस्त आणि बांधलेल्या समाज जीवनात करकचून जखडलेली, स्वतःच्याच स्वातंत्र्यासाठी आणि अस्मितेसाठी जबरदस्त संघर्ष करणारी आणि विजयी होणारी एक साधी, कुठल्याही सामान्य कुटूंबात आढळून येणारी आहे. पण स्वतःच्या मताने जीवन जगण्याच्या तिच्या अधिकाराची पायमल्ली होताच खवळून उठून रणांगणात लढावे तशी लढणारी ही मनस्विनी आण्णांच्या सर्व विश्वाला व्यापून उरणारी आहे. स्त्रीची स्वतंत्रता, अस्मिता आणि मनस्विता यांनी आण्णाभाऊ विलक्षण भारावून गेले होते. हे पाहून त्यांचा आदर द्विगुणीत होतो. ही नायिका लढाऊ, आत्मविश्वासाने बहरलेली आहे. फुला, निखारा, डोळे या कथांमधील नायिका

मुळापासून पाहण्यासारखी आहे. आपल्यावर बलात्कार करण्याचा प्रयत्न करणाऱ्या गुंड्याा या गावगुंडाला शेवटी फुला ही नायिका त्याच्या रानातल्या घरात कोंडून, जाळून मारते. बापाने आजारी, अयोग्य नवऱ्याशी लग्न लावले म्हणून त्याला सोडून जाणारी, बरबाद्या कंजाऱ्यांची मुलगी आणि मुलीच्या भल्यासाठी समाजाचे वैर ओढवून घेणारा बरबाद्या. या कथांमध्ये चुकीचे संबंध फेटाळणाऱ्या नायिकेचे दर्शन घडते. चिरानगरच्या भूतामधल्या मंकी, रमी या नायिका झोपडपट्टीमधल्या बेदरकार स्त्रियांचे दर्शन घडवितात.

आण्णाभाऊंच्या नायिकांचे खरे विस्तृत जीवन त्यांच्या कादंबऱ्यात दिसून येते.

निष्कर्ष :–

१) मांग स्त्रिया अडाणी–अशिक्षित आहेत.
२) अशिक्षितपणा सर्व दुःखाचे कारण आहे
३) मांग स्त्रिया जीवन जगत आहेत.
४) मांग समाजातील बरेच जण व्यसनी असल्यामूळे मांग स्त्रियांना कौटुंबिक जीवन अतिशय खडतर आहे.
५) मुलींची लहान वयात लग्ने होतात त्यामूळे लवकरच लग्नाच्या जोखडामध्ये अडखल्या जातात.
६) मांग स्त्रिया अंधश्रध्दाळू आहेत.
७) आराधनी, अंगात येणाऱ्या महिला, देवऋषीपण करणाऱ्या महिला आणि मायक्काच्या भक्तीनी या मांग जातीत जास्त आहेत.
८) खंडोबाच्या मुरळया सोडण्याचे प्रमाणही मांग समाजात जास्त आहे.

शिफारसी :–

१) मांग मुलींनी जाणीवपूर्वक शिक्षण द्यावे.
२) मांग स्त्रीला स्वतःच्या पायावर उभे करण्यासाठी सर्वोतोपरी प्रयत्न व्हावेत.
३) अंधश्रध्देतून मुक्तता करण्यासाठी सामाजिक व शासकीय पातळीवरुन प्रयत्न व्हावेत.
४) बालविवाह, बालमजुरी थांबवावी.
५) स्त्रियांमध्ये वैज्ञानिक दृष्टीकोन तर्कशुध्द विचारसरणी वाढवण्यासाठी प्रयत्न व्हावेत.

संदर्भसूची :–

१) अनटचेबल इंडिया – महर्षी वि.रा. शिंदे
२) गुलामगिरी – महात्मा ज्योतिबा फुले
३) अनहिलेशन अहृफ कास्ट – M,.बाबासाहेब आंबेडकर
४) तमाशा विठाबाईच्या जीवनाचा – योगराज बागुल
५) आण्णाभाऊ साठेंच्या साहित्यातील बंडखोर स्त्री – प्रा. सारिका थोरवे
६) कृतज्ञता त्रैमासिक, पुणे
७) अडिचशे मांग कुटूंबाच्या प्रत्यक्ष मुलाखती.
८) प्रश्नावली